

Алла Соколова

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОЇ ХОРОВОЇ КУЛЬТУРИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Сучасна школа, що переорієнтовується на вимоги ринкової побудови всіх сфер соціального життя держави, потребує розвитку спрямованості підростаючого покоління на духовне життя, виховання патріотизму та поваги до історичної спадщини своєї Батьківщини. Саме тому сьогодні у школі має розвиватися хорове мистецтво, як традиційний історичний засіб національного виховання, колективного єднання однодумців. Це допомагає кожній дитині розвинути як активній творчій особистості, так і донести до слухачів культурні цінності свого народу.

Одним із шляхів вирішення вказаної проблеми є глибоке осмислення й усвідомлення історичного досвіду, в якому зосереджено педагогічні надбання хорової теорії та практики, виведено теоретичні засади формування дитячої хорової культури, які можна використовувати у практиці сучасної школи.

Особливий інтерес у цьому відношенні викликає друга половина ХХ ст., що позначилася розквітом дитячого хорового мистецтва і педагогіки, появою яскравих педагогів-практиків і виданням великої кількості репертуарних збірок, навчальних і методичних посібників для занять хоромим співом, в яких зосереджено досвід роботи кращих дитячих колективів та їх керівників.

Аналіз сучасної науково-педагогічної літератури доводить, що питаннями науково-методичного забезпечення процесу навчання займалися дослідники В. Козаков, В. Микитюк, ґрунтовно досліджувала проблему науково-методичного забезпечення диригентсько-хорової освіти Т. Смірнова, вимоги до навчально-методичного забезпечення на уроках музики та заняттях хоромим співом висували Л. Абелян, Н. Добровольська, П. Халабузарь.

Однак, у наведених наукових дослідженнях відсутні систематизація та узагальнення досвіду навчально-методичного забезпечення формування дитячої хорової культури у другій половині ХХ століття, що і стало метою даної статті.

Вивчивши літературу з означеної проблеми, можна стверджувати, що існує велика кількість різноманітних видів навчально-методичного забезпечення, які відповідають специфіці навчальної дисципліни, реалізують завдання відповідно до поставленої мети, несуть певну інформацію. Узагальнюючи матеріали наукових досліджень з цього питання, можна виділити три групи навчально-методичного забезпечення: наочні предмети (об'єкти, зображення і відображення); навчально-методична література;

технічні засоби навчання.

Головною метою навчально-методичного забезпечення надання допомоги при відпрацюванні вмінь та навичок шляхом найбільш ефективного використання освоєних знань. Використання навчально-методичного забезпечення поліпшує навчання через покращення засвоєння навчальної інформації, застосування наочності навчання, сприяння активізації пізнавальної діяльності і розвитку самостійної роботи, систематизування навчального матеріалу.

Відповідно до цього дослідники виділяють такі функції навчально-методичного забезпечення: інформаційну, трансформаційну, інтегруючу, систематизуючу, координуючу, розвивальну, виховну, функцію закріплення і самоконтролю, самоосвіти,.

Формування дитячої хорової культури відбувається в шкільній та позашкільній формах. Згідно з цим шкільна форма розподіляється на урочну (урок музики) і позаурочну (репетиція шкільного хору), а позашкільна здійснюється на заняттях дитячих хорових колективів, позашкільних навчальних закладів.

Особливістю уроку музики є організація різних форм музичної діяльності школярів. Учні класу стають учасниками хору, вокального або інструментального ансамблів, музично-театралізованого дійства, слухачами музики, тому навчально-методичному забезпеченню уроків музики притаманна певна специфіка.

Найбільш чітко уявлення про навчальне методичне забезпечення уроків музики знаходимо в нормативних документах досліджуваного періоду, а саме у навчальних програмах з музики для загальноосвітніх шкіл. Так, у програмі з предмету «Музика» 1986 року зазначається, що уроки музики повинні проводитися у кабінеті музики. В ньому повинен бути добре настроєний інструмент (бажано фортепіано), програвач з набором платівок для слухання музики, дошка магнітна чи звичайна з намальованим нотним станом, учбово-методична бібліотека із репертуарним та роздатковим матеріалом. Рекомендовано використовувати кіноапарат, фільмоскоп, кодоскоп, а також широко використовувати магнітофон, що дасть можливість записати на плівку музичні твори, необхідні для слухання та хорового співу, окремі найбільш важливі уривки пісень, що допоможе у процесі роботи над піснею [6, 7].

Характеристику навчально-методичного забезпечення хорових занять дитячих колективів знаходимо в роботах педагогів-практиків, які безпосередньо керували дитячими хорами. Розглядаючи питання про організацію хорового колективу в методичному розділі «Школи хорового співу» Л. Абелян наголошує, що в залах для репетицій необхідна наявність настроєного інструменту, дошки з нотними лініями, крейди, вказівки, шафи з нотним матеріалом, партіями, журналами, хоровими збірками, набором платівок. Гарною допомогою в роботі з хором будуть магнітофон,

приймач, програвач, кіноапарат. Автор також рекомендує придбати портрети композиторів, музичні плакати, розвішати у приміщенні стенди, на котрих виставлялись б нові збірки пісень, книжки і статті для дітей про музику, фотографії з життя хору, замітки про його виступи тощо [5, 7].

Аналіз літератури досліджуваного періоду з обраної теми доводить, що основним видом навчально-методичного забезпечення у другій половині ХХ ст. була навчально-методична література, яка включає в себе: програми, навчальні посібники, підручники.

Значення навчальної літератури полягає у тому, що в ній найбільш повно проявляються зв'язки навчальної дисципліни з досягненнями науки та мистецтва, тенденції у розвитку культури і суспільства. Завдяки їй в учня стимулюється інтерес до предмету, виховуються навички самостійної роботи з навчальним матеріалом.

Вивчивши літературу з досліджуваного питання можна сказати, що науковці розрізняють три види навчальної літератури: навчальна програма, підручник, навчальний посібник.

Аналіз історико-педагогічних джерел другої половини ХХ століття дає змогу стверджувати, що головним засобом передачі досвіду провідних диригентів дитячих хорових колективів досліджуваного періоду стали навчальні посібники – вид навчальної літератури, котрий містить матеріали з методики викладання навчальної дисципліни [2, 210]. Саме в них розглядається широкий спектр теоретичних питань в галузі хорового мистецтва, досліджуються фізіологічні та методичні закономірності процесу навчання дітей хоровому співу, розкриваються певні методики викладання вокально-хорових дисциплін, надаються наявні ілюстративні приклади, а також конкретні випадки з хорової практики видатних хормейстерів.

Узагальнення літератури з проблеми формування дитячої хорової культури досліджуваного періоду дозволяє сказати, що у другій половині ХХ ст. існували такі види навчальних посібників:

– навчальний посібник, який містив дидактично оброблену професійну інформацію (А. Менабени «Методика обучения сольному пению», Г. Стулова «Хоровой класс», Н. Добровольская, Н. Орлова «Что надо знать учителю о детском голосе»);

– методичний посібник, який складався з дидактичної і репертуарної частин (Д. Огороднов «Музыкально-певческое воспитание детей в общеобразовательной школе»; Г. Струве «Хоровое сольфеджіо», «Школьный хор»; Л. Абелян, Е. Гембицька «Дитячий хор Інституту художнього виховання Академії педагогічних наук СРСР. Зміст і методи роботи»);

– репертуарна збірка, яка містила у собі хорові твори або вокальні вправи (В. Попов, В. Соколов, Л. Абелян «Школа хорового пения», «Наш край: Пісні народів братніх республік СРСР для дітей», «Оперные хоры: предложение для детского хора», «Співає Великий дитячий хор Держтелерадіо УРСР» тощо).

Опрацювання навчальних посібників для занять хором створених в досліджуваний період показує, що в них зосереджено педагогічні ідеї, концепції щодо методів вокально-хорової роботи в дитячому хорі.

Отже, їх розгляд – це шлях, який надає можливість втілити творчі доробки відомих вітчизняних педагогів музикантів, хорових диригентів в практичну роботу сучасних дитячих колективів.

Важливі питання дитячого хорового виховання у своїй книзі «Дитячий хор Інституту художнього виховання Академії педагогічних наук СРСР. Зміст і методи роботи» (1976 р.) розглядали відомі автори Л. Абелян, Е. Гембицька. В ній міститься різноманітний матеріал: біографічні відомості про видатного педагога-хормейстера В. Соколова, спогади про активну творчу діяльність дитячого хору, викладено репертуар колективу, схарактеризовано особливості навчально-виховного процесу.

Описуючи роботу з хором диригента В. Соколова, автори доводять, що головну мету занять хором він вбачав у пробудженні у дітей інтересу до музики. Для цього педагог у роботі з різними віковими групами використовував різноманітні методи. Так, з дітьми молодшого шкільного віку при опануванні хорового сольфеджіо основною формою була гра. На заняттях з цією віковою групою використовувалась велика кількість ігор-вправ, що сприяли вихованню вокально-хорових навичок, розвитку ритмічного чуття: гра в «питання – відповідь», чергування співу соліста і хору, спів різних імен дівчаток і хлопчиків – учасників хору, гра «Диндон».

З дітьми середнього і старшого віку застосовувалися словесні методи (бесіда, пояснення з використанням спеціальної музичної термінології), демонстрація, ілюстрація (програвання на інструменті складних моментів хорової партитури, прослуховування грамзаписів творів, що вивчаються), метод слухового контролю тощо.

Узагальнюючи досвід вокально-хорової роботи В. Соколова, автори радили, починаючи з перших занять, звертати увагу дітей на формування якості звуку і вироблення основних співацьких властивостей голосу – дзвінкості, легкості, які вважалися, на той час, головним джерелом краси дитячого співочого звуку. Основні завдання керівника хору вони вбачали у роз'ясненні дітям, що якість відтвореного звуку залежить від уміння володіти своїм голосом і досягається завдяки систематичному й планомірному навчанню вокальному мистецтву, донесенні до співаків знань про будівлю голосового апарата, необхідності дбайливого ставлення до свого голосу, поясненні для чого і як потрібно охороняти свій голос від перенапруги.

Саме тому у своїй книзі музикантами-педагогами були розкриті основні хорові поняття (вокально-співоча установка, подих, звукоутворення, звуковедення, дикція, артикуляція, фразування). Крім того, подано ряд прикладів вокально-хорових розспівок, які використовував В. Соколов, для

розвитку вокально-хорової техніки.

Отже, в посібнику «Дитячий хор Інституту художнього виховання Академії педагогічних наук СРСР. Зміст і методи роботи» узагальнено та систематизовано досвід навчальної і виховної роботи провідного дитячого хорового колективу, діяльність якого мала великий вплив на розвиток дитячої хорової педагогіки і виконання не тільки у досліджуваній період, а і сьогодні. Багатий список ігор-вправ та вокально-хорових розспівок дає змогу молодому спеціалісту, хормейстеру вибрати необхідний шлях для вирішення поставлених завдань перед хором.

Значний внесок у розвиток музичного виховання, зокрема дитячого хорового співу зробив заслужений артист РСФСР Г. Струве, художній керівник дитячої хорової студії «Піонерія». Створена ним унікальна авторська методика занять хором співом знайшла відображення в «Хоровому сольфеджіо» (1979 р.). Дана робота представляє собою методичний посібник, спрямований на формування в учасників хорового колективу високого рівня хорової культури на основі розвитку музичної грамотності. Складається він з чотирьох розділів, в котрі входять відомості про хорові колективи, методична частина, теоретичні основи хорового сольфеджіо й музичні приклади.

У першому розділі, «Про принципи студійності», автор зосереджує увагу на питаннях організації хорової студії, розкриває її структуру, виявляє її основні ознаки: хорові ступені (перша – підготовчий хор, друга – молодший, третя – середній, четверта – старший); хорові класи (класи загальноосвітньої школи з додатковим вивченням хорових дисциплін); хорові табори (спільний літній відпочинок всього хору в таборі); «хорові щеплення» (спільні заняття двох хорових колективів, при яких більш розвинений хор впливає на інтенсивний розвиток іншого, менш розвиненого хору); хорова естафета (перехід із однієї вікової групи до наступної); взаємозв'язок усіх музичних предметів; принцип нагромадження репертуару і його навчально-освітні фактори; хорове сольфеджіо.

Другий розділ «Методика проведення занять з хорового сольфеджіо» присвячується музичному розвитку дітей за трьома напрямками: удосконалення мелодійного, гармонійного слуху та вивчення основ музичної грамоти; ладофункціонального слуху; почуття ритму. Необхідно зазначити, що на всіх ступенях, формування вокально-хорових навичок здійснюється за всіма трьома напрямками.

У третій розділ свого методичного посібника «Додаткові теми хорового сольфеджіо і вправи до них» Г. Струве вносить такі питання, як: «Тон і півтон» (інтонування тонів і півтони в ладі і поза ладом), «Розвиток навичок співу двоголосся і багатоголосся», «Секвенції», «Канони і поліфонічні вправи», «Вправи з розвитку музичної пам'яті».

Четвертий розділ містить приклади з хорової літератури, які пропонується використовувати на уроках хорового співу відповідно до рівня хо-

ру, його вікових особливостей і репертуарної спрямованості.

Особливий інтерес для нашого дослідження становить книга для вчителя «Шкільний хор» (1981 р.), в якій зосереджено двадцятирічний досвід роботи з шкільним хором Г. Струве. В ній він характеризує шляхи становлення і розвитку хорового співу в Радянському Союзі, підкреслює необхідність зв'язку шкільної хорової самодіяльності з викладанням музики в школі. Г. Струве наголошує, що саме урок музики повинен заохочувати дітей до занять хоровим співом.

У розділі «Хоровий колектив у школі», провідний хормейстер надає поради починаючому вчителю щодо організації хору, а саме: визначити контингент учнів у віковому і кількісному відношенні та обов'язково розділити хор на вікові групи, з'ясувати репертуарну спрямованість, зрозуміти специфічні особливості і масштаб роботи хору, провести бесіди з адміністрацією школи, з батьками, зробити прийом найбільш музичних учнів.

Розкриттю сутності навчально-виховної роботи в шкільному хорі, як найважливішій частині всієї хорової роботи в колективі, присвячено главу «Вокальне виховання в хорі». В ній Г. Струве розкриває такі поняття, як: співацький подих, звукоутворення, артикуляція, необхідні для вірного формування вокально-хорових навичок і умінь. Особливу увагу Г. Струве приділяє процесу розспівування, який, на його погляд, є важливим чинником формування вокально-хорових навичок в дитячому хорі. Автор зазначає, що важливим принципом вокальної роботи у хорі є індивідуальний підхід до кожного співака. Відповідно, методами такої роботи, він обирає, індивідуальне опитування учасників хору, спостереження за роботою співаючих тощо.

Важливим чинником виховної роботи у хоровому колективі Г. Струве вважає створення і збереження музичних традицій, тому окрема глава «Музичні будні і свята в школі» розкриває їх виховне значення. Автор підкреслює, що наявність музичних традицій у колективі свідчить про ступінь його дисциплінованості та згуртованості. У виховному плані педагог-хормейстер пропонує запровадити наприклад такі традиції, як: співанки, музична зарядка, концерти вчителів, свята пісні, музично-виховні концерти за участю хору, поїздки і концерти дружби.

У главі «Робота над репертуаром хору» автор зазначає важливу роль репертуару в музичному навчанні та естетичному вихованні учасників хору, підвищенні їхньої вокально-хорової майстерності, розвитку музичного смаку виконавців і слухацької аудиторії. На думку автора, репертуар показує рівень підготовки хору, визначає успіх концерту. Г. Струве виділяє кілька факторів, які повинен враховувати керівник хору при підборі репертуару: доступність, художність, виховно-патріотична і навчально-освітня цінність твору.

Наприкінці книги надається нотний додаток для дитячого хору, що містить концертний, святковий і навчальний матеріал.

Слід відмітити головну рису книги Г. Струве «Шкільний хор» – невимушений стиль викладання матеріалу, який допоможе починаючому вчителю або керівнику дитячого хору в опануванні методикою роботи з дитячим хоровим колективом.

Навчальний посібник Г. Стулової «Хоровий клас» (1988 р.) призначено для студентів педагогічних інститутів. В ньому ґрунтовно досліджуються питання, що розкривають специфіку вокальної роботи в дитячому хорі.

Інформація, яка наведена в цьому посібнику, може бути поділена за такими напрямками: відомості про голосовий апарат та індивідуальні характеристики голосу, особливості дитячого голосу і слуху, сутність поняття «вокально-хорові навички», методика роботи з хором.

Головною особливістю і цінністю роботи Г. Стулової є те, що в її основу лягли матеріали досліджень природних голосових можливостей дітей і експериментальної роботи з ними.

Спираючись на ґрунтовні наукові дослідження у галузі фізіології та акустики, автор докладно розбирає будову та особливості роботи голосового апарату дитини, виявляє причини тембральної забарвленості дитячого голосу, специфіку формування вокально-хорових умінь та навичок, а також його тісний взаємозв'язок з утворенням слухових уявлень, а саме з розвитком вокального слуху.

Розкриваючи сутність поняття «співацька навичка» автор, посиляючись на вчення І. Павлова, стверджує, що загальні закони формування умовних рефлексів відносяться і до співацьких навичок, рухомих за своєю природою. Г. Стулова приділяє увагу таким навичкам: співацька установа, співацьке дихання, атака, звукоутворення, дикція.

Виявляючи шляхи розвитку вокального слуху у дітей, дослідниця розкриває такі функції вокального слуху, як: визначення якості інтонування, оцінка динамічного діапазону голосу та його тембру. Одним із основних методів розвитку слуху автор вважає акцентування уваги учня при співі на його внутрішні відчуття і виділяє такі засоби активізації слухової уваги дітей, як: ігровий (змагання між учасниками на краще виконання і аналіз співу учасників), заохочення (вчитель акцентує похвалою увагу дітей на вірному моменті у їх виконанні); спів без звуку з чіткою артикуляцією при співі вчителя.

Відповідно до цього Г. Стулова зазначає низку завдань, що стоять перед хормейстером у процесі роботи з хоровим колективом, а саме: розвиток звуковисотного, динамічного діапазонів, робота над тембром і рухливістю голосів. Присутні у методичному посібнику вправи, спрямовані на розв'язання цих співацьких завдань та розвиток різних вокально-хорових навичок.

Отже, необхідно зазначити, що навчальний посібник Г. Стулової розглядає багато питань з хорового виховання і містить наукові відомості,

щодо роботи голосового апарату з наочним прикладом схем і формул.

Методичний посібник Д. Огороднова «Музично-співацьке виховання дітей у загальноосвітній школі» (1989 р.) призначається для вчителів музики загальноосвітніх шкіл, керівників дитячих вокальних колективів, викладачів та студентів педагогічних училищ та інститутів.

Основна думка автора полягає в тому, що голос людини – особливий музичний інструмент. Виходячи з цього Д. Огороднов будує свій метод розвитку дитячого голосу, як своєрідне настроювання, на основі формування ладового чуття, яке пронизує всі етапи формування вокально-хорових умінь і навичок. Тому всі розділи посібника розкривають окремі аспекти виховання ладового чуття.

Перший розділ «Основні принципи виховання музичного слуху («Музичного голосового апарату»)» присвячено вихованню музичного слуху (ладового і метричного чуття) і співу по нотах. В ньому автор розкриває такі поняття, як: ладове чуття – основа розвитку музичного слуху, нота – засіб виховання музичного слуху (ладового чуття і музичного мислення), система вправ по сольфеджіо та її роль і місце у музичному вихованні, розповідає про роль рухів на музичних заняттях, емоційний і художній елементи навчального матеріалу з сольфеджіо, використання нотного запису на початковому етапі навчання.

Д. Огороднов робить висновки щодо поступового ускладнення вправ з послідовним включенням ступенів ладу і виводить основні принципи ускладнення, систематизації і оформлення вправ з початкового сольфеджіо [4, 19].

Про важливість вокального всеобучу автор розповідає у другому розділі «Вокальне виховання молодших школярів». Основну мету вокального виховання Д. Огороднов вбачає у формуванні тембру голосу, в основі якого, на його думку, є навичка мішаного звуковидобування. Найважливішим засобом формування цієї навички автор визнає систематизовані вокальні вправи. Тому, в посібнику викладено систематизований вокально-дидактичний матеріал і розкрита структура вокально-ладових вправ з організації дихання, роботи над дикцією, формуванням вірного співацького тону.

Практичний матеріал розглянуто у третьому розділі «Зміст, прийоми і організація роботи на уроці співу». В ньому викладено взаємозв'язок різних сторін музичної діяльності дитини, розкрито поняття «висота звуку», «співацька установка», «довжина звуку». Автор наводить приклади перших вокально-ладових вправ, які проходять більш у ігровій формі [4, 86]. Ці вправи спрямовані на підготовку учнів до співу по нотах та роботу над піснею.

У кінці посібника викладено матеріал з питань планування й організації роботи на уроках музики, наведено приклад розробки уроку.

Дуже цікавим і значущим розділом посібника є додаток. Він представляє собою практичний матеріал з початкової вокальної підготовки і початкового сольфеджіо. Комплекси вправ, побудовані з урахуванням мінімального «шагу програми», розраховано на послідовне їх проходження та засвоєння. У подальшому, цей матеріал може використовуватися для постійного, систематичного тренування голосу і слуху. Кожний з комплексів вирішує окреме вокально-інтонаційне завдання і містить у собі: вокальні (вокально-ладові) вправи, 6 вправ (з поступовим ускладненням) по сольфеджіо, пісню.

Цінність посібника Д. Огороднова полягає у тому, що його основу склала методика, яка була реалізована самим педагогом під час роботи у загальноосвітній школі і дала позитивні результати. На наш погляд, впровадження її у практику роботи сучасної школи значно підвищить рівень хорового навчання і виховання.

Таким чином, у ході наукового пошуку доведено, що розквіту дитячої хорової культури у другій половині ХХ століття сприяло навчально-методичне забезпечення, а саме: наочні предмети, навчально-методична література, технічні засоби навчання. Досвід роботи провідних дитячих хорових колективів та їх керівників знайшов відображення у навчально-методичній літературі, яка стала основним видом навчально-методичного забезпечення у досліджуваній період. Аналіз змісту підручників, посібників для занять хоровим співом, книг для вчителя, хрестоматій свідчить про їх актуальність і сьогодні, що дозволить сучасному вчителю музики і керівнику дитячого хорового колективу підвищити свій професійний рівень, знайти дієві та ефективні методи і форми вокально-хорової роботи з дітьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абелян Л., Гембицкая Е. Детский хор института художественного воспитания Академии педагогических наук СССР. Содержание и методы работы. – М., Музыка, 1976. – 120 с.
2. Глоссарий современного образования / Нар. укр. акад.; Под общ. ред. Усик Е.; [Сост.: Астахова В. и др.] – Х.: Изд-во НУА, 2007. – 524 с.
3. Менабени А. Г. Методика обучения сольному пению: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1987 – 95 с.
4. Огороднов Д. Музыкально-певческое воспитание детей в общеобразовательной школе: Метод. пособие. – 3 изд. – К.: Муз. Украина, 1989. – 165 с. : ил.
5. Попов В., Соколов В., Абелян Л. Школа хорового пения. – М.: Музыка, 1971. – Вып. 1. – 224 с.
6. Программа средней общеобразовательной школы. Музыка 5–7 кл. – Киев: «Радянська школа», 1986. – 31 с.
7. Смирнова Т. Вища диригентсько-хорова освіта в Україні: минуле і су-

- часність. – Харків: «Константа», 2002. – 256 с.
8. Струве Г. Хоровое сольфеджио: Методическое пособие для детского хора по развитию музыкальной грамотности. – М.: «Советский композитор», 1979. – 110 с.
 9. Струве Г. Школьный хор: Кн. для учителя. – М.: «Просвещение», 1981. – 191 с., ил.
 10. Стулова Г. Хоровой класс: (теория и практика вокальной работы в дет. хоре): Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец № 2119 «Музыка». – М.: Просвещение, 1988. – 126 с. : ил.